

МІЖРЕГІОНАЛЬНА
АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ

НАВЧАЛЬНА ПРОГРАМА
дисципліни
“ВСТУП ДО МОВОЗНАВСТВА”
(для бакалаврів напрямку “Філологія”
спеціальності “Переклад”
і напрямку “Педагогічна освіта”
спеціальності “Педагогіка і методика
середньої освіти. Англійська мова”)

МАУП

Київ 2005

Підготовлено старшим викладачем *О. М. Міхولات*

Затверджено на засіданні кафедри слов'янських мов
(протокол № 6 від 22.04.04)

Схвалено Вченою радою Міжрегіональної Академії управління персоналом

Міхولات О. М. Навчальна програма дисципліни “Вступ до мовознавства” (для бакалаврів напрям “Філологія” спеціальності “Переклад” і напрям “Педагогічна освіта” спеціальності “Педагогіка і методика середньої освіти. Англійська мова”). — К.: МАУП, 2005. — 15 с.

Навчальна програма містить пояснювальну записку, навчально-тематичний план, програмний матеріал до вивчення дисципліни “Вступ до мовознавства”, контрольні питання до заліку, а також список рекомендованої літератури.

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

Курс “Вступ до мовознавства” передує іншим лінгвістичним дисциплінам у системі фахової підготовки філологів. Цей курс містить доступний виклад найважливіших відомостей про мову з огляду на сучасний стан мовознавчої науки: висвітлюються сутність мови, її походження, закономірності функціонування й розвитку.

“Вступ до мовознавства” — профілюючий курс, який формує філолога-спеціаліста. Ефективна діяльність фахівця неможлива без усвідомлення сутності цієї лінгвістичної дисципліни, опанування відповідної системи понять і термінів, поглиблення лінгвістичного світогляду.

Програма курсу складається з двох частин: теоретичної та навчально-тематичної.

У теоретичній частині висвітлюються загальні питання мовознавства, що передбачає поглиблене вивчення основних тем й ознайомлення студентів з актуальними проблемами сучасного мовознавства.

Навчально-тематична частина містить питання, що розглядаються на практичних і семінарських заняттях.

Основне призначення курсу — викласти студентам відомості про мову загалом, про її систему й структуру, допомогти майбутнім філологам опанувати фаховий понятійний матеріал. Першокурсники мають знати теоретичні засади мовознавчої науки, уміти витлумачувати визначальні явища фонетики, лексикології, граматики, зіставляти факти різних мов.

Список рекомендованої літератури містить перелік підручників і додаткових джерел, у яких відбиваються теоретичні питання курсу “Вступ до мовознавства”, а також збірників вправ для практичних і семінарських занять.

НАВЧАЛЬНО-ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН
вивчення дисципліни

“ВСТУП ДО МОВОЗНАВСТВА”

№ пор.	Назва теми
1	Загальні питання мовознавства
2	Фонетика, фонологія, графіка
3	Лексика й фразеологія
4	Граматики
5	Мовна типологія

ПРОГРАМНИЙ МАТЕРІАЛ
до вивчення дисципліни

“ВСТУП ДО МОВОЗНАВСТВА”

Тема 1. Загальні питання мовознавства

1.1. Мовознавство як наука. “Вступ до мовознавства” як навчальна дисципліна

Предмет і проблематика мовознавства. Зміст та основні завдання курсу “Вступ до мовознавства”. Коротка історія мовознавства. Місце мовознавства в системі наук. Мовознавство й соціальні науки. Мовознавство й природничі науки. Мовознавство та філософія. Методи дослідження мови: описові (експериментальний, дистрибутивний, статистичний); реконструктивні (порівняльно-історичний та метод внутрішньої реконструкції).

1.2. Сутність мови (суспільна функція та внутрішня структура)

Функції мови. Комунікативна функція. Когнітивна та акумулятивна функції. Сильові й мовні функції. Мова як суспільне явище. Мова й суспільство. Мова та мислення. Діалектична єдність мови й мислення. Поняття про соціолінгвістику та психолінгвістику. Мова й мовлення. Парадигматичні та синтагматичні зв'язки елементів мовлення. Національна специфіка мови та загальнолюдський характер пізнавальної діяльності. Знаковий характер мови. Мова та інші засоби спілкування, їх обмеженість порівняно зі звуковим мовленням. Семіотика як наука про різні системи знаків. Допоміжні мови — ручна абетка (дакти-

логія) та рельєфно-крапкова азбука. Спеціалізовані системи сигналізації: азбука морзе, дорожні та топографічні знаки, морська сигналізація прапорцями, ракетами. Наукова символіка (математична, хімічна, логічна). Синхронія та діахронія.

1.3. Походження мови. Історичне мовознавство

Мова як історична категорія. Об'єктивний характер законів розвитку мови. Зв'язок розвитку мови з історією суспільства. Фактори мовного розвитку. Зовнішні та внутрішні суперечності як джерело розвитку мови; часткове подолання суперечностей між суспільством і мовною системою у процесі історичного розвитку. Походження мови як такої й походження різних мов. Звуконаслідувальні теорії. Соціальні теорії. Трудова діяльність у суспільстві як основна причина виникнення мови й мислення. Біологічні передумови мовної діяльності. Удосконалювання мозку, органів мовлення та органів чуттів. Роль жестів і міміки у виникненні свідомості й мови. Перехід від нечленованої мови до членованої.

1.4. Основні процеси історичного розвитку мов

Розвиток і функціонування мов і діалектів у різні історичні епохи. Процеси диференціації та інтеграції. Поняття про прамову як об'єднання племенних діалектів. Процес диференціації у феодалному суспільстві, виникнення місцевих діалектів. Економічний розвиток суспільства й виникнення націй. Основні відмінності між мовою народності та національною мовою. Три шляхи виникнення національних мов: шлях розвитку готового матеріалу, шлях концентрації діалектів, шлях об'єднання діалектів і мов.

Літературна мова; писемний різновид літературної мови. Літературна мова як одна з форм національної культури. Естетична функція мови; літературна мова й мова художньої літератури. Інтердіалект і літературна мова. Взаємодія літературних мов. Особливості розвитку літературних мов у національний період. Літературно-мовна норма, її кодифікація та поширення. Роль діячів культури, викладачів освітніх закладів у вдосконаленні літературної мови та поширенні літературно-мовної норми. Питання про перспективи розвитку націй і національних мов у майбутньому. Штучні міжнародні мови (есперанто).

Література [8; 14; 16; 23]

Тема 2. Фонетика, фонологія, графіка

2.1. Звуки мови як природна матерія мовлення

Акустичний, артикуляційний аспекти у вивченні звуків мови. Фізичний аспект у вивченні звуків мови. Власне-лінгвістичний (функціональний) аспект у вивченні звуків мови.

Акустичні властивості звуків мови. Основні характеристики звуків: висота, сила (гучність), довгота, тембр. Тон як результат стійкої частоти звуків і шум як результат неритмічної частоти звуків. Тембр як основне поняття акустики мови. Співвідношення основного тону й обертонів.

Артикуляційна характеристика звуків мови. Роль центральної нервової системи у створенні й сприйнятті звуків. Будова мовного апарату. Функції активних і пасивних органів мовлення. Артикуляція як сукупність і послідовність різноманітних органів мовлення (три фази артикуляції). Артикуляційна база мовлення як результат історичної еволюції мовного апарату.

Принципи класифікації звуків мови. Класифікація голосних звуків за рядом і піднесенням, участю губ і носової порожнини. Голосні звуки (лабіалізовані заднього ряду та іноді переднього чи середнього рядів); нелабіалізовані голосні переднього ряду (лабіопалатальні) та заднього ряду (лабіовеларні).

Класифікація приголосних звуків за акустичною ознакою (сонорні й шумні). Розрізнення приголосних звуків за місцем творення: губні (лабіальні), язикові (увулярні), глоткові (фарингальні), гортанні (ларингальні). Поділ приголосних звуків за способом творення: проривні, щілинні, зімкнено-прохідні й африкати. Виділення за додатковою артикуляцією звуків твердих, м'яких (палаталізованих) та аспіратів (придихових). Розрізнення приголосних за тривалістю висловлення (довгі й короткі). Африкати як приголосні зі складною артикуляцією.

Голосні й приголосні, їх порівняльна характеристика; сонанти (риси подібності з голосними й приголосними).

2.2. Фонетичні одиниці та засоби

Фонетичне членування мовленнєвого потоку: звук, склад, такт, фраза. Склад як одиниця мовнорухової діяльності людини. Три теорії складу: еспіраторна, теорія м'язової напруги та сонорна. Структура складу: відкриті, закриті, прикриті й не-

прикриті склади. Монофтонги та поліфтонги (дифтонги, трифтонги). Наголос і його види; наголос словесний (проклітики й енклітики) та фразовий (логічний і емпатичний).

Інтонація та її елементи: мелодика, інтенсивність, пауза, темп і тембр мовлення. Своєрідність інтонаційного малюнку різних мов.

2.3. Фонетичні процеси

Позиційні зміни звуків: редукція голосних, оглушення дзвінкх у кінці слова, протеза. Комбінаторні зміни звуків: акомодация, асиміляція, дисиміляція, діереза, епентеза, метатеза. Поняття про орфоепію. Фонетична й фонематична транскрипція. Чинні та історичні звукові зміни. Явища конвергенції та дивергенції. Фонетичні закони, їх часова обмеженість і територія поширення. Фонетичні й історичні чергування.

2.4. Лінгвістичний (функціональний) аспект у вивченні звуків

Поняття про фонему як мінімальну одиницю мови. Фонема, її варіанти й варіації. Відмінність між фонемою та звуком. Позиції фонем. Перцептивна й сигніфікативна функції фонем. Диференціальні та інтегральні ознаки фонем. Процес нейтралізації фонем. Фонема й морфемна структура слова; приватні, градуальні та еквіполентні позиції.

2.5. Письмо, його види та історія

Передумови виникнення та основні етапи історії письма. Значення письма в історії суспільства. Графічне письмо. Давня піктографія, її умовність і традиційність. Піктограми сучасності. Виникнення ідеографії (логографічне письмо, ієрогліфи); давньоєгипетське й китайське письмо; застосування ідеограм у науковій символіці. Три шляхи спрощення письма: лексичний, граматичний і фонографічний. Фонографічне письмо, три етапи розвитку: складове, консонантне й буквено-звукове письмо. Алфавіти. Грецький алфавіт. Латинський алфавіт. Кирилиця й алфавіти на кириличній основі.

Графіка й орфографія. Принципи орфографії: фонетичний, морфологічний, історико-традиційний та диференційний. Транслітерація. Транскрипція як спеціальний вид письма; різноманітні системи транскрипцій; міжнародний фонетичний алфавіт (МФА).

Література [5; 8; 10; 14; 16; 22; 23; 29; 35]

Тема 3. Лексика й фразеологія

3.1. Лексикологія

Розділи лексикології: загальна, конкретна, історична, зіставна та прикладна. Зв'язок лексикології із семасіологією, ономазіологією, етимологією, фразеологією, ономастиком (антропоніміка й топоніміка), лексикографією.

3.2. Слово як одиниця мови. Типи слів

Повнозначні (автосемантичні) та службові (синсемантичні) слова. Слово й морфема. Слово й лексема. Лексичне значення та звукове оформлення слова. Відношення слово – предмет. Відношення слово–поняття. Семантика й референція. Внутрішня форма слова; слова мотивовані й немотивовані.

Лексичне значення й полісемія. Пряме та переносне значення. Багатозначні слова й омоніми; основні шляхи утворення омонімів. Розвиток значення слова. Метафора й метонімія.

Вільні і стійкі сполучення слів. Фразеологізми та їх види.

3.3. Лексико-семантична система мови

Термінологічна лексика. Синоніми й синонімічні ряди. Антоніми.

Стилістичне розшарування словникового складу. Лексика книжної мови. Просторічна лексика; діалектизми; жаргонізми та арготизми; вульгарна та лайлива лексика. Загальноживані слова як основа єдності лексико-семантичної системи мови.

3.4. Історичні зміни у словниковому складі мови

Причини історичних змін у лексиці. Чотири типи змін у лексико-семантичній системі: зникнення слів; зникнення значень слів; поява нових слів; поява нових значень. Активна й пасивна лексика мови. Співвідносність процесів випадіння слів з активної лексики та засвоєння мовою нових слів; безперервність і нерівномірність розвитку словникового складу мови. Лексичні й семантичні архаїзми та історизми. Неологізми як історичне явище; неологізми загальномовні (лексичні й семантичні) та індивідуально-стилістичні (авторські).

3.5. Лексикографія

Теоретична й практична лексикографія. Енциклопедичні й лінгвістичні словники. Одномовні словники. Багатомовні словники. Наукова лексикографія.

Література [1; 2; 4; 5; 11; 13; 14; 15; 16]

Тема 4. Граматика

4.1. Граматичне значення

Граматичні категорії. Предмет граматики. Розділи граматики. Основні одиниці граматичної будови слова; морфема й словоформа, словосполучення й речення. Лексичне й граматичне значення, відмінність між ними. Три типи граматичного значення: дериваційний, реляційний і модальний. Граматичні категорії.

4.2. Морфеміка. Морфологічна будова слова

Морфеміка як розділ мовознавства, який вивчає морфемний склад слова. Морфологічна будова слова. Поняття морфеми. Граматичні форми слова: синтетичні (прості) й аналітичні (складні). Види морфем. Сегментні морфеми: корінь як спільна частина споріднених слів та афіксальні морфеми. Несегментні морфеми: нульова й суперсегментна морфеми.

4.3. Способи і засоби вираження граматичних значень

Синтетичні способи: афіксація, фузія (флексивність) та аглютинація. Спосіб вираження службових слів. Службові слова: артиклі, прийменники, післяйменники, допоміжні дієслова, слова ступеня, “пусті” слова, сполучники та частки. Інші засоби й способи вираження граматичних значень: порядок слів, чергування звуків і внутрішня флексія, наголос та інтонація, суплетивізм і редуплікація.

Історична змінність способів і засобів вираження граматичних значень. Основні граматичні процеси: грамати́калізація фонетичних і лексичних явищ, зміни морфемної структури слів (спрощення, ускладнення та перерозклад) і зміни за аналогією.

4.4. Поняття про граматичні категорії

Граматична категорія як система однорідних граматичних форм мови. Граматичні та понятійні категорії. Різноманітні форми й типи співвідношень членів граматичної категорії. Морфологічні та синтаксичні граматичні категорії; морфологічні категорії словозмінного й класифікаційного типів; лексико-граматичні категорії. Відмінність між граматичними категоріями різних мов.

4.5. Частини мови як лексико-граматичні класи слів

Принципи виокремлення частин мови: лексико-семантичний, морфологічний, словотвірний, синтаксичний. Класифікація частин мови: за семантичною ознакою (повнозначні — неповно-

значні); за змінністю форм (відмінювані — невідмінювані); за функцією (самостійні — службові). Характеристика основних частин мови.

4.6. Синтаксис. Словосполучення. Речення

Синтаксис як розділ граматики, що вивчає способи й засоби поєднання слів у словосполученні та реченні. Основні одиниці синтаксису: словосполучення, речення, складне синтаксичне ціле. Поняття словосполучення. Види підрядного зв'язку у словосполученні: узгодження, керування та прилягання. Типи словосполучень за морфологічним вираженням головного компонента: іменникові, займенникові, числівникові, дієслівні, прислівникові. Семантико-синтаксичні відношення у словосполученні: адвербіальні, об'єктні, обставинні.

Речення. Предикативність і модальність як основні ознаки речення. Класифікація речень: за кількістю граматичних основ (прості й складні); за кількістю головних членів (односкладні й двоскладні); за наявністю (відсутністю) ускладнювальних засобів (ускладнені й неускладнені); за наявністю структурно необхідних компонентів (повні й неповні); за наявністю (відсутністю) другорядних членів речення (поширені та непоширені); за метою висловлювання (розповідні, питальні та спонукальні); за інтонацією (окличні й неокличні).

Література [5; 8; 13; 14; 18; 19; 23; 27; 32]

Тема 5. Мовна типологія

Поняття типологічної класифікації мов. Лінгвістична карта світу. Морфологічні типи мов і споріднені мови. Спорідненість мов як конкретно-історичне поняття. Поняття про граматичний тип мови. Утворення форм слова й словосполучення як основні ознаки граматичного типу мови; другорядні ознаки типу мови. Морфологічні класифікації мов: ізолюючі (кореневі) мови та фіксуючі; аглютинативні й флективні мови; елективні мови синтетичного й аналітичного рядів; полісинтетичні мови.

Генеалогічна класифікація мов. Індоевропейська сім'я мов, її основні групи. Слов'янські мови, їх виникнення та сучасне поширення. Специфіка розвитку окремих споріднених мов.

Поняття порівняльно-історичного методу, його обмеженість і недоліки. Значення порівняльно-історичних досліджень для вивчення історії споріднених мов.

Література [8; 13; 14; 18; 23; 27; 29; 30; 32; 33]

КОНТРОЛЬНІ ПИТАННЯ ДО ЗАЛІКУ

1. Предмет і завдання курсу “Вступ до мовознавства”.
2. Лінгвістика як наука. Місце лінгвістики серед інших наук. Галузі мовознавства.
3. Методи науки про мову.
4. Основні проблеми курсу “Вступ до мовознавства”.
5. Суспільний характер мови.
6. Функції мови в суспільстві.
7. Структура та система мови. Мова як система систем. Мовні рівні. Структурні одиниці мови.
8. Знаковий характер мови. Властивості мовного знака.
9. Мова й мислення.
10. Об’єктивне та суб’єктивне в мові.
11. Мова й мовлення. Практичне значення розмежування мови і мовлення.
12. Теорії походження мови.
13. Історичний розвиток мов. Літературна мова й діалекти. Штучні міжнародні мови.
14. Фонетика. Три аспекти вивчення звуків мови.
15. Анатоомо-фізіологічний аспект вивчення звуків мови. Робота мовного апарату.
16. Принципи класифікації звуків мови. Класифікація голосних.
17. Класифікація приголосних звуків.
18. Фонологія. Лінгвістичний аспект вивчення звуків мови. Поняття фонем. Функції фонем. Інваріанти та варіанти фонем.
19. Фонетична та фонематична транскрипція.
20. Фонетичне членування мовного потоку. Склад. Фонетичне слово. Проклітики й енклітики.

21. Наголос. Види наголосів. Інтонація.
22. Зміни звуків у потоці мовлення. Позиційні звукові зміни.
23. Комбінаторні звукові зміни.
24. Асиміляція та її різновиди.
25. Дисиміляція та її різновиди.
26. Інші звукові зміни (метатеза, дієреза, епентеза, афєреза, гаплогогія).
27. Чергування звуків: історичні, фонетичні.
28. Історія виникнення та розвитку письма. Види письма.
29. Предмет і принципи орфографії.
30. Лексикогогія як розділ мовознавчої науки. Слово як лінгвістична одиниця. Ознаки слова.
31. Слово як назва предмета. Зв'язок звучання слова з предметом. Внутрішня форма слова. Етимон.
32. Узагальнювальна роль слова. Слово й поняття. Терміни.
33. Лексичне значення слова. Типи лексичних значень.
34. Моносемія. Полісемія.
35. Прямє й переносне значення слова. Типи переносних значень.
36. Омоніми, їх різновиди. Омонімія та багатозначність.
37. Синоніми, синонімічний ряд, домінанта. Різновиди синонімів.
38. Антоніми. Антонімічна пара.
39. Стилїстична роль антонімів.
40. Відмінність між синонімією та антонімією.
41. Явище паронімії. Табу та евфемізми.
42. Відмінність слова від морфеми і словосполучення.
43. Фразеогогія. Поняття фразеологічного звороту.
44. Класифікація фразеологізмів.
45. Національна специфіка фразеологізмів.
46. Лексикографія. Типи словників. Загальна характеристика найвідоміших лексикографічних праць.
47. Функції практичної лексикографії.
48. Словотвір. Способи словотворення.
49. Граматика. Предмет та розділи граматики.
50. Основні поняття морфології: граматичне значення та засоби його вираження, граматична форма, граматична категорія.

51. Поняття про синтетичні та аналітичні форми. Суплетивні форми. Редуплікація.
52. Принципи виокремлення частин мови.
53. Морфеміка. Види морфем.
54. Типи значень морфем.
55. Зміни в морфемному складі слова: спрощення, перерозклад, ускладнення.
56. Синтаксис. Предмет синтаксису.
57. Валентність. Реалізація валентності в побудові словосполучень і речень.
58. Структурний поділ словосполучень на групи.
59. Основні властивості речення порівняно з іншими структурними одиницями мови.
60. Типологічна класифікація мов. Відмінність типологічної класифікації від генеалогічної.

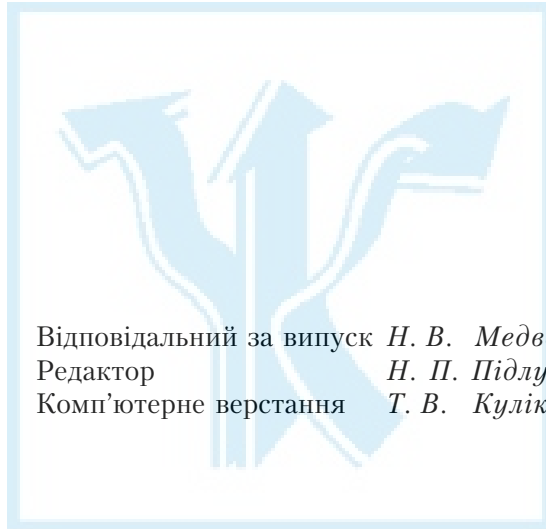
СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Алефіренко М. Ф.* Теоретичні питання фразеології. — Харків, 1987.
2. *Баран Я. А.* Фразеологія у системі мови. — Івано-Франківськ, 1997.
3. *Баранникова Л. И.* Основные сведения о языке. — М., 1982.
4. *Білецький А. О.* Про мову й мовознавство. — К., 1996.
5. *Булаховський Л. А.* Вибрані праці: У 5 т. — К., 1975.
6. *Вихованець І. Р., Городенська К. Г., Русанівський В. М.* Семантико-синтаксична структура речення. — К., 1983.
7. *Ганич Д. І., Олійник І. С.* Словник лінгвістичних термінів. — К., 1985.
8. *Головин Б. Н.* Введение в языкознание. — М., 1983.
9. *Донець Л. С., Мацько Л. І.* Вступ до мовознавства: Практикум. — К., 1989.
10. *Драчук В. С.* Дорогами тисячоліть: Про що розповідали письмена. — К., 1978.
11. *Зорівчак Р. П.* Фразеологічна одиниця як перекладознавча проблема. — Львів, 1983.

12. *Калабина С. И.* Практикум по курсу “Введение в языкознание”. — М., 1985.
13. *Камчатнов А. М., Николина М. А.* Введение в языкознание. — М., 1999.
14. *Карпенко Ю. О.* Вступ до мовознавства. — К.; Одеса, 1991.
15. *Коваль А. П.* Крилате слово. — К., 1983.
16. *Кодухов В. И.* Введение в языкознание. — М., 1987.
17. *Кондрашов Н. А. и др.* Сборник задач и упражнений по введению в языкознание. — М., 1991.
18. *Кочерган М. П.* Вступ до мовознавства. — К., 2001.
19. *Кочергина В. А.* Введение в языковедение. — М., 1991.
20. *Левицький Ю. М.* Мови світу: Енциклопедичний довідник. — Львів, 1998.
21. *Лингвистический энциклопедический словарь.* — М., 1990.
22. *Люльфинг Г.* У истоков алфавита. — М., 1981.
23. *Маслов Ю. С.* Введение в языкознание. — М., 1987.
24. *Мурат В. П.* Введение в языкознание. Метод. указания для студ. филол. ф-тов ун-тов. — М., 1988.
25. *Норман Б. Ю.* Сборник задач по введению в языкознание. — Минск, 1989.
26. *Потапенко О. І.* Цікаве мовознавство. — Біла Церква, 1996.
27. *Реформатский А. А.* Введение в языковедение. — М., 1996.
28. *Русанівський В. М.* Мова в нашому житті. — М., 1989.
29. *Суслопаров М.* Розшифрування найдавнішої писемності з берегів Дніпра. — К., 1996.
30. *Теоретические основы классификации языков мира.* — М., 1980.
31. *Українська мова.* Енциклопедія. — К., 2000.
32. *Шайкевич А. Я.* Введение в лингвистику. — М., 1995.
33. *Широков О. С.* Введение в языкознание. — М., 1985.
34. *Штерн І. Б.* Вибрані топіки та лексикон сучасної лінгвістики: Енциклопедичний словник. — К., 1998.
35. *Ющук І. П.* Вступ до мовознавства. — К., 2000.

ЗМІСТ

Пояснювальна записка	3
Навчально-тематичний план вивчення дисципліни “Вступ до мовознавства”	4
Програмний матеріал до вивчення дисципліни “Вступ до мовознавства”	4
Контрольні питання до заліку	11
Список рекомендованої літератури	13

Відповідальний за випуск *Н. В. Медведєва*
Редактор *Н. П. Підлужна*
Комп'ютерне верстання *Т. В. Кулік*

МАУП
Зам. № ВКЦ-1892

Міжрегіональна Академія управління персоналом (МАУП)
03039 Київ-39, вул. Фрометівська, 2, МАУП